

UMOWA HANDLOWA – ANGIELSKIE I POLSKIE WZORCE TEKSTOWE

Barbara Z. Kielar, Katarzyna Michałowska

Barbara Z. Kielar: profesor zwyczajny Instytutu Lingwistyki Stosowanej UW, tłumacz, teoretyk przekładu prawniczego, autorka wielu publikacji z zakresu teorii tłumaczenia i dydaktyki translacyjnej, m. in.: "Angielskie ekwiwalenty polskich terminów prawno-ustrojowych" (1973), "Language of the Law in the Aspect of Translation" (1977), "Tłumaczenie i koncepcje translatorskie" (1988).

Katarzyna Michałowska: absolwentka ILS, autorka pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem profesor B. Z. Kielar pt. "Contract as a Type of Text. A Comparative Analysis of the Structure and Conventional Expressions in English and Polish Language Contracts".

1. Przedmiot badań

Użyty w tytule termin "umowa handlowa" odnosi się do umów zawieranych w obrocie prywatnoprawnym, dotyczących dysponowania rzeczami i prawami oraz dokonywania określonych czynności prawnych i faktycznych. Celem artykułu jest szukanie odpowiedzi na następujące pytania:

- Czym jest umowa handlowa w ujęciu prawa?
- Jaką strukturę ma tekst umowy handlowej?
- Jak zastosowanie koncepcji intertekstowości i tekstu prototypowego pozwala na wykrycie środków językowych przydatnych przy tworzeniu adekwatnego przekładu tekstów umów handlowych?

2. Umowa: czynność prawna i dokument

Nie wnikając w zawłości polskiego prawa cywilnego i angielskiego law of contract, zwrócimy uwagę na kilka podstawowych kwestii dotyczących umów, wspólnych obu systemom. Terminy "umowa" i "contract" mają przynajmniej po dwa znaczenia. Umowa jest jednym ze sposobów powstawania zobowiązań, tj. sytuacji takiej, że wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia, a dłużnik powinien świadczenie spełnić. Umowa jest dwustronną czynnością prawną. Formalnie równe strony umowy mają zgodny zamiar nawiązania, zmiany lub rozwiązania stosunku prawnego. Obydwie strony mogą zobowiązać się do spełnienia określonych świadczeń. Mamy wtedy do czynienia z umowami dwustronnie zobowiązującymi, w których każda ze stron jest i wierzycielem, i dłużnikiem (sprzedaż, umowa o dzieło). Możliwe są również umowy, w których do świadczenia zobowiązana będzie tylko jedna strona (darowizna, użyczenie). Zdecydowana większość umów dochodzi wspólnie do skutku solo consensu, tj. poprzez samo porozumienie stron (sprzedaż). Umowy realne, dochodzące do skutku dopiero po wydaniu rzeczy, są nieliczne (umowa użyczenia, przechowania, składu).

Istnieją dwa sposoby zawarcia umowy. Zawarcie umowy następuje w momencie złożenia przez strony odpowiednich oświadczeń woli i polega na przedłożeniu oferty i złożeniu oświadczenia o jej przyjęciu lub na dojściu przez strony do porozumienia w kwestiach, które były przedmiotem ich rokowań. Aby oświadczenie woli mogło być prawnie skuteczne, musi ono być złożone świadomie, w sposób swobodny, nie dla pozorów. Art. 65 k.c. zawiera wskazówkę dla interpretacji oświadczeń woli stanowiącą, że w umowie należy raczej badać, jaki był zgodny zamiar stron i cel umowy, niż opierać się na jej dosłownym brzmieniu.

Zgodnie z kodeksem cywilnym, jeżeli z przepisów prawa lub z woli stron nie wynika nic innego, umowa może być zawarta w dowolnej formie, na przykład ustnie. Formy szczególne umowy to akt notarialny i forma pisemna, które mogą być zastrzeżone pod rygorem nieważności dla celów dowodowych i dla osiągnięcia określonych skutków prawnych. Jeżeli umowa została zawarta na piśmie, to wszelkie jej uzupełnienia, zmiana, rozwiązanie za zgodą obu stron lub odstąpienie od niej, również powinny być stwierdzone pismem.

3. Część umowy (opis formalnej struktury tekstu)

I tak oto doszliśmy do drugiego znaczenia terminu "umowa", w sensie dokumentu, zapisu woli stron. Tekst umowy jest tak zorganizowany, by najlepiej służyć prezentacji woli stron. Umowa określa podmioty będące jej stronami prezentuje powody zawarcia porozumienia, zawiera wykładnię stosowanych przez strony terminów, określa prawa i obowiązki stron, reguluje kwestie organizacyjne związane z wykonaniem umowy, odsyła do dodatkowych dokumentów zawierających bardziej szczegółowe informacje na temat przedmiotu ustaleń stron.

Dla potrzeb tłumaczenia w tekście umowy można wydzielić następujące części:

- I. Elementy wstępne, do których należą: nazwa, data zawarcia, oznaczenie stron, preambuła,
- II. Opis porozumienia: wykładnia stosowanych terminów, oświadczenia stron, zobowiązania stron, ograniczenie odpowiedzialności stron.
- III. Sprawy organizacyjne związane z wykonaniem umowy: klauzule arbitrażowe i jurysdykcyjne; w umowach między stronami z różnych krajów określenie, która wersja językowa umowy będzie dla stron wiążąca; regulacja sposobu przesyłania powiadomień dla stron.
- IV. Podpisy.
- V. Załączniki.

4. Intertekstowość

Artykuły zawarte w tym tomie dotyczą różnych aspektów wybranych typów dokumentów prawnych. Można w tym miejscu zapytać, jak to się dzieje, że powstają typy dokumentów, że mówimy o "typowych" zwrotach i sformułowaniach, na przykład, umowy. Odpowiedzi na te pytania dostarcza lingwistyka tekstu. Liczni językoznawcy podkreślają, że tworzone przez nas teksty nigdy nie są w pełni oryginalne, bo każdy z nich czerpie z tekstów napotkanych wcześniej przez autora i z utrwalonych w świadomości użytkowników języka konwencji i wzorców poprawności. Zjawisko to, zwane intertekstowością, ma więc podłoże językowe i społeczne. Różnorodność ról społecznych mówców-słuchaczy rodzi potrzebę wykształcenia różnorodnych typów dyskursu. Powstają wzorce zachowań językowych, które powszechnie uważa się za najodpowiedniejsze do stosowania w danej sytuacji komunikacyjnej. Użytkownicy języka dostosowują tworzone przez siebie w danej sytuacji teksty do ogólnie uznanych wzorców poprawności i odpowiedniości. Abstrakcyjny prototypowy tekst służy za punkt odniesienia w każdej nowej sytuacji komunikacyjnej. Choć każdy nowy tekst jest oryginalny w tym sensie, że powstaje w konkretnej sytuacji komunikacyjnej i komunikuje coś swemu odbiorcy, to jednocześnie jest typowy, bo – według znanego sformułowania niemieckiego językoznawcy i badacza przekładu, Albrechta Neuberta – jest odzwierciedleniem przekonania "jak użytkownik języka może powiedzieć/napisać coś odbiorcy w danym miejscu, czasie, w warunkach łączącej ich relacji, wspólnych celów i oczekiwań". (A. Neubert 1985: 127, tłum. K.M.).

Powyższe rozważania skłoniły nas do podjęcia próby przeanalizowania kilkudziesięciu tekstów umów pod kątem ich budowy. Doprowadziło to do wydzielenia wymienionych w punkcie 3 części tekstu i do stwierdzenia, że w poszczególnych umowach, mimo że każda z nich dotyczy odrębnych, jednostkowych transakcji, pewne sformułowania powtarzają się

z dużą częstotliwością. Tezę tę można zilustrować na przykładzie stałych sformułowań, które wprowadzają kolejne części tekstu, jak i na przykładzie klauzul szczegółowych.

Jakie wnioski z istnienia intertekstowości wypływają dla tłumacza? Oczywiście jest, że związki międzytekstowe istnieją między tekstami w obu językach: w języku oryginału i w języku przekładu, co oznacza, że oryginał sformułowany został według konwencji języka A, natomiast przekład ma funkcjonować w świecie, w którym obowiązują konwencje języka B. Tekst przekładu adresowany jest do społeczności języka przekładu. Aby odbiorcy go zaakceptowali, musi on spełniać ich oczekiwania: musi odzwierciedlać międzytekstowe związki istniejące w świecie tekstów języka przekładu. Związki te istnieją na wielu płaszczyznach tekstu: w jego warstwie leksykalnej, gramatycznej, stylistycznej. W niniejszym artykule zwraca się uwagę na jeden aspekt tekstów umów: na występowanie w umowach – niezależnie od przedmiotu umownego uregulowania – pewnych stałych, konwencjonalnych zwrotów będących łącznikami między wydzielonymi przez nas częściami umowy. Jest ważną rzeczą, aby tłumacz umów zapoznać się z konwencjonalnymi sformułowaniami stosowanymi przez użytkowników języka przekładu i zastosować je w miejsce konwencjonalnych sformułowań języka oryginału. Rodowity użytkownik języka przekładu oczekuje, że w tekście umowy przetłumaczonym z języka obcego znajdą się takie sformułowania, które zna on już z umów sporządzonych w jego własnym języku. Dosłowne lub literalne tłumaczenie tego rodzaju utartych sformułowań daje nie w pełni zadowalające wyniki. Zgadza się z twórcami Kodeksu Tłumacza Sądowego TEPISu, którzy w § 26 w ustępie 10.3 zalecają stosowanie w takich sytuacjach tłumaczenia transpozycyjnego.

Złożone międzynarodowe umowy handlowe powstają zwykle w rezultacie negocjacji prowadzonych w jednym języku. Przed podpisaniem umowy tworzy się tekst przekładu, który – na podstawie postanowienia stron – jest drugim tekstem autentycznym lub sporządzany jest jedynie dla informacji stron.

I w tym miejscu na scenie pojawia się tłumacz. Jego zadanie polega na utworzeniu tekstu, który byłby ekwiwalentny pod względem treści, a jednocześnie dobrze zabrzmiał w języku przekładu. Allan Duff (1984) przestrzega przed tworzeniem tekstów przekładu, które pisane są tzw. "trzecim językiem", tj. żargonem translatorskim, jakim nie posługuje się żaden rodowity użytkownik danego języka. Tekst przekładu umowy zabrzmie lepiej, jeżeli użyje się w nim pewne odpowiednio przystosowane formuły powszechnie stosowane w języku przekładu.

5. Typowe terminy i zwroty występujące w poszczególnych częściach umowy handlowej w języku angielskim i polskim.

I. Elementy wstępne:

(a) nazwa: Umowa angielska zawiera w swoim tytule wyraz „Agreement” lub „Contract”, jak w: Asset Purchase Agreement, Distribution Agreement, Loan Agreement, Stock Purchase Agreement, Contract for Consultants' Services.

Polskojęzyczne umowy mają zwykle wyraz „umowa”: Umowa darowizny, Umowa leasingu, Umowa w sprawie utworzenia konsorcjum bankowego.

(b) data zawarcia umowy (ewentualnie również miejsce zawarcia): Zazwyczaj data zawarcia umowy umieszczana jest na początku tekstu. Standardowe sformułowanie umów angielskojęzycznych to: Stock Purchase Agreement (tytuł), po którym następuje: Agreement made this 12th day of November 1993.

Również umowy polskojęzyczne na ogół wymieniają datę zawarcia na początku: Umowa darowizny zawarta w dniu 12 listopada 1993 w Warszawie.

(c) oznaczenie stron: na początku dokumentu występują nazwy stron, ich adresy, nazwiska pełnomocników, osób zawierających umowę. W tekście umowy są one zazwyczaj zastępowane jednym terminem, który jest albo rzeczownikiem pospolitym odnoszącym się do całej klasy rzeczy, danego gatunku (Spółka, Przedsiębiorstwo) albo opisuje rolę danej strony w umowie (Zbywca, Nabywca).

Agreement made this 1st day of April 1993 by and between THE JONES CORPORATION, a New York Corporation (hereinafter referred to as "the Company"), having its principal place of business at 21 East Street, New York, N.Y. 10021, and WILLIAM EDWARDS (hereinafter referred to as „Edward”), residing at 20 Garden Street, Scarsdale, N.Y. 10583.

Umowa zawarta w dniu 11 maja 1993 w Warszawie pomiędzy ZCX Computer Sp. z o.o. z siedzibą w Warszawie przy ulicy Miodowej 3, zwana w treści Umowy „Zamawiającym”, w imieniu której działają AB i CD a Serwis Sp. z o.o. z siedzibą w Warszawie przy ul. Królewskiej 8, zwaną w treści Umowy „Wykonawcą”, w imieniu której działają EF i GH.

W umowach często występują pary takich terminów, jak na przykład:

Seller – Buyer
Seller – Purchaser
Debtor – Secured Party
Debtor – Creditor
Borrower – Lender
Mortgagor – Mortgagee

W przypadku tzw. umów nazwanych, tj. tych, które uregulowane są w Tytułach XI – XXXVII kodeksu cywilnego stosunków uregulowanych w innych częściach kodeksu, sam kodeks dostarcza nazw stron:

Sprzedawca – Kupujący
Wydierżawiający – Dzierżawca
Wynajmujący – Najemca
Zastawca – Zastawnik
Darczyńca – Obdarowany
Zbywca – Nabywca

(d) Preambuła. Złożone umowy mogą zawierać preambułę, w której strony wyjaśniają motywy zawarcia i cel umowy. W przypadku sporów, preambuła może służyć jako wskazówka interpretacyjna dla sędziego. W umowach angielskojęzycznych wprowadza je wyraz „Whereas”, po którym następują tzw. Recitals. W polskich umowach odpowiednikiem „Whereas” jest „Zważywszy, że”

II. Opis porozumienia

Po określeniu powyższych elementów wstępnych strony przystępują do szczegółowego opisanie, do czego każda z nich się zobowiązuje. Po preambule strony umieszczają zdanie wprowadzając opis porozumienia. Zauważa się następujące warianty tej formuły:

The parties agree as follows:

The parties hereby agree as follows:

The parties hereto agree among themselves as follows:

Therefore, it is agreed as follows:

Now this deed witnesseth as follows:

Now, therefore, it is mutually agreed as follows:

Now therefore the parties hereto hereby agree as follows:

In consideration of the mutual covenants herein contained, the parties hereto hereby agree as follows:

Strony postanawiają, co następuje:

Strony postanowiły, co następuje:

(a) wykładnia stosowanych terminów: Strony muszą dokładnie wiedzieć, na czym polega świadczenie, jakie każda z nich ma spełnić. Aby uniknąć nieporozumień, precyzują znaczenie stosowanych przez siebie terminów, nadając im znaczenie jednostkowe, wiążące tylko dla nich i w danej transakcji. Im bardziej ogólnikowy jest dany termin, tym większa jest potrzeba zdefiniowania go. Definicje terminów umieszczane są zazwyczaj po preambule, choć mogą też stanowić ostatnią część umowy. W angielskim stosowane są na określenie tej części dokumentu nazwy: „Definitions” lub „Interpretation”. Definicję terminów poprzedza zdanie wprowadzające, na przykład:

In this Agreement „x” means „y”.

In this Agreement, unless the context otherwise requires:

Również "shall" jest stosowane w tym kontekście:

For the purposes of this Agreement, the following terms shall have the following respective meanings:

Unless the context otherwise requires, the following terms whenever used in this Contract have the following meanings:

Odpowiednia część polskojęzycznych umów nosi nazwę „Definicje” lub „Wykładnia” i brzmi:

Dla celów niniejszej Umowy „x” oznacza „y”.

Może też zawierać odesłanie do konkretnego przepisu umowy:

W niniejszej Umowie termin „x” ma znaczenie określone w § 3.

(b) oświadczenia stron: Wkraczamy teraz w tę część dokumentu, w której wyłożone są zobowiązania stron. Możemy wyróżnić pewne typy klauzul umownych w niej występujących. Następujące wybrane klauzule zasługują na uwagę: oświadczenia stron, zobowiązania, ograniczenie odpowiedzialności.

Według prawa angielskiego representations, czyli oświadczenia stron to fakty, na istnieniu których polega kontrahent. W umowie sprzedaży mogą one dotyczyć na przykład stanu i jakości przedmiotu sprzedaży. Representations mogą być wyrażone jako warranty (co w prawie polskim odpowiada pojęciu rękojmi) lub condition (warunek). W przypadku zawinionego lub niezawinionego złożenia nieprawdziwego oświadczenia, które wyrażone jest jako warranty, poszkodowana strona może domagać się odszkodowania za poniesioną przez siebie rzeczywistą szkodę. Jeśli nieprawdziwe okaże się oświadczenie wyrażone jako condition (warunek), to odszkodowanie obejmuje również zysk, którego poszkodowany z tego powodu nie osiągnął.

W umowach angielskojęzycznych tego rodzaju oświadczenia wyrażane są w następujący sposób:

The Borrower represents that:

The Seller represents and warrants to the Buyer that:

The Borrower represents and warrants to the Bank as follows:

Oświadczenia stron w umowach polskojęzycznych poprzedzają następujące przykładowe formuły:

Sprzedający niniejszym zapewnia Kupującego, że:

Darczyńca oświadcza, że:

(c) zobowiązania stron: umowa musi precyzyjnie określać zobowiązania stron, ich wzajemne uprawnienia i obowiązki. Pewnym zobowiązaniom jednej strony muszą odpowiadać zobowiązania

drugiej, na przykład, gdy jedna zobowiązuje się sprzedać rzecz, druga musi zobowiązać się ją kupić.

Immediately following the execution of this Agreement by both parties hereto, the Seller shall sell and the Buyer shall buy...

Zobowiązanie wyraża najczęściej modalny czasownik „shall”, jak pokazuje podany przykład, choć możliwe jest również użycie innych czasowników:

The Borrower hereby covenants with the Lender that he will pay The Borrower further covenants to repay...

and the Borrower further covenants that he shall pay...

The Manufacturer undertakes to ...

The Marketer agrees to pay to the Manufacturer a sum ...

Zobowiązania w umowach polskojęzycznych wyrażają czasowniki w czasie przyszłym, jak w następujących przykładach. Sprzedający przeniesie akcje na Kupującego.

Czynsz oraz koszty eksploatacji Podnajemca będzie wpłacał z góry do dnia...

Czasem używany jest czasownik „zobowiązywać się”:

Zbywca zobowiązuje się do dostarczenia Nabywcy...

(d) ograniczenie odpowiedzialności stron: Nadzwyczajne, katastrofalne w skutkach wydarzenia, którym nie można zapobiec, to przypadki działania siły wyższej – Acts of God, zwane też force majeure. W umowach wymieniane są one jako przesłanki usprawiedliwiające niewykonanie świadczenia i rozwiązanie umowy. Kazuistyczne klauzule siły wyższej wymieniają zazwyczaj przypadki działania sił przyrody, akty władzy publicznej i akty sił zbrojnych.

Neither of the Parties shall be held responsible for non-performance caused by fire, explosion, natural disaster, labour troubles, strikes, war, restricted operations by reason of any law or regulation or any other cause of, whatsoever kind similarly beyond such party's reasonable control.

Strony mogą rozwiązać umowę, jeżeli z powodu działania siły wyższej lub osoby trzeciej, za którą strony nie ponoszą odpowiedzialności, Wykonawca nie będzie mógł wykonać swych zobowiązań bez zwłoki dłuższej niż... Dla celów niniejszego Artykułu „siła wyższa” oznacza wojnę, powstanie, zaburzenia społeczne, trzęsienie ziemi, pożar, burzę, powódź lub akt władzy państwowej.

III. Sprawy organizacyjne

Strony regulują też sprawy organizacyjne związane z wykonaniem umowy. Muszą bowiem ustalić, czy spory wynikające z umowy rozstrzygane będą przez sąd polubowny, czy przez sądy powszechne; muszą umówić się, która wersja językowa umowy będzie dla nich wiążąca oraz jak i dokąd mają przysyłać sobie powiadomienia.

(a) Klauzule arbitrażowe regulują tryb powoływania arbitrów, rozstrzygają o miejscu i procedurze arbitrażowej. Często powołują się tu na procedury opracowane przez organizacje międzynarodowe.

All disputes arising under this Agreement which the parties are unable to resolve shall be submitted to the London Court of Arbitration for final and binding arbitration. The arbitration shall be conducted in accordance with the Arbitration Rules promulgated by the United Nations Commission on International Trade Law. The English language shall be used throughout the arbitral proceedings.

Strony dołożą wszelkich starań, by jakiegokolwiek spory wynikające z niniejszej Umowy bądź związane z jej interpretacją były rozstrzygane polubownie. W razie niemożności osiągnięcia

porozumienia na drodze polubownej, spory będą rozstrzygane przez Sąd Arbitrażowy przy Krajowej Izbie Gospodarczej.

Strony umów międzynarodowych muszą zdecydować, jakiemu prawu podlega ich porozumienie. Oto przykład typowej klauzuli tego rodzaju:

This Agreement is governed and shall be construed in accordance with English law.

This Agreement and its validity, construction, effect, performance and termination shall be governed by and construed in accordance with the substantive Law of Switzerland.

Prawem właściwym dla niniejszej Umowy jest prawo polskie. Prawem właściwym dla interpretacji i wykonania niniejszej Umowy jest prawo obowiązujące w Rzeczypospolitej Polskiej.

(b) Jeżeli umowa podpisywana jest **w kilku wersjach językowych**, to od stron zależy, czy i które z nich będą dla nich wiążące.

This Agreement' has been executed in both the Polish language and the English language each of which is an official version. In the event of any inconsistency or ambiguity between the Polish language version and the English language version, the Polish language version shall prevail.

Umowa niniejsza została sporządzona w językach polskim i angielskim. W razie niezgodności obu tekstów, obowiązywać będzie tekst polski.

(c) Wykonanie umowy wymagać może **wymiany korespondencji** między stronami. Z tego powodu strony zamieszczają w umowach swoje adresy.

Any notice, request, consent, offer or demand required or permitted to be given under this Agreement shall be in writing and shall either be delivered in person or mailed registered or certified first class mail, postage prepaid, or sent by telex, telecopy or telegram, addressed to the party intended as the recipient as follows: to the Seller at ..., to the Buyer at...

Wszelkie zawiadomienia przewidziane niniejszą Umową winny być doręczone przez posłańca, przesłane listem poleconym lub przesyłką kurierską lub drogą lotniczą z uiszczoną opłatą pocztową, pod adres strony podany poniżej.

IV. Podpisy

Podpisy stron są znakiem ich woli związania się umową. Poprzedza je zwykle uroczyste stwierdzenie w rodzaju:

In witness whereof, the parties hereto have caused this instrument to be executed the day and year first above written.

In witness whereof the parties to this Agreement have caused this Agreement to be duly executed on the date first above written.

In witness whereof the parties hereto have hereunto set their hands the day and year first before written.

Signed by...

For and on behalf of ...

Upoważnieni przedstawiciele stron potwierdzają powyższe uzgodnienia własnoręcznymi podpisami. Niniejsza Umowa została zawarta przez właściwie umocowanych przedstawicieli stron w dniu wymienionym na stronie 1.

V. Kompletność

Niektóre umowy są niekompletne bez załączników/Schedules. Umowa mówi o załącznikach, że stanowią jej integralną część.

Wnioski

W artykule przedstawiona została typowa struktura umowy w języku angielskim i polskim. Zauważa się, że pewne „fundamentalne” sformułowania powtarzają się w każdej umowie, czegokolwiek by ona dotyczyła. Obserwuje się częste, a nawet stałe występowanie pewnego rodzaju klauzul. Oczywiście jest to model uproszczony. Nie każda umowa zawiera wszystkie wskazane tu części, w wielu dokumentach występuje znacznie więcej różnego typu klauzul o skonwencjonalizowanym brzmieniu. Wydzielenie części umowy było możliwe, bo poszczególne teksty w danym języku są konkretnymi wcieleniami prototypu umowy, wzorca, jaki uznany jest w danej społeczności za właściwy i poprawny. Z istnienia takiego wzorca wynika, że również tłumacz powinien dostosowywać do niego tworzony przez siebie tekst przekładu. Oczywiście nie chodzi tu o proste podstawianie zaprezentowanych zwrotów, ale o takie ich przetworzenie, by zarówno oddawały treść tłumaczonego tekstu, jak i odpowiadały utrwalonym konwencjom języka przekładu.

Piśmiennictwo

Duff Allan, 1984, *The Third Language, Recurrent Problems of Translation into English*, Oxford [...]: Pergamon Press

Kierzkowska Danuta, 1991, *Kodeks tłumacza sądowego*, Warszawa: TEPIS

Kodeks cywilny, Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz. U. nr 16; poz. 93 z późn. zm.)

Neubert Albrecht, 1985, *Text und Translation*, Leipzig: VEB Verlag Enzyklopadie

Radwański Zbigniew, 1977, *Teoria umów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe